BURSA'DAN BALKANLAR'A
VAKIF MEDENİYETİ
SEMPOZYUMU
(BİLDİRİLER)

12 Mayıs 2012

BURSA

T.C.
Vakıflar Genel Müdürlüğü
Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü

BURSA'DAN BALKANLAR'A VAKIF MEDENİYETİ SEMPOZYUMU
(BİLDİRİLER)

Editör
Prof.Dr. Mefail HIZLI

Yayın Yönetmeni
Mehmet Kurtoğlu

Yayın Kurulu
Prof.Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Prof.Dr. M.Asım YEDİYILDIZ
Doç.Dr. Tevfik YÜCEDOĞRU

1. Baskı Bursa 2013

Tasarım
Sevgül KAHRAMAN

Tashih
Mefail HIZLI

Baskı
İhlas Gazetecilik. A.Ş.
Merkez Mahallesi 29 Ekim Caddesi İhlas Plaza No:11 A/41
Yenibosna–Bahçelievler/ İSTANBUL Tel: +90 0212 454 30 00

ISBN: 978-975-19-5587-6
Sertifika No: 16651

İsteme Adresi
Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü
Hocahasan Mahallesi Fahri Korutürk Caddesi Vakıf İşhanı No:129 Kat:4
Osmangazi/BURSA Tel: 0224 272 41 13 Fax: 0224 272 41 14

ARNAVUTLUK'TA OSMANLI VAKIFLARI*

*Maliq HASA***

GİRİŞ

Yaklaşık 3.582.000 nüfusa ve 28.748 km² ye sahip olan Arnavutluk, Balkan ülkeleri arasında Türkiye'den en uzak olan ülkedir. Komşu ülkeleri Yunanistan, Makedonya, Kosova ve Karadağ olan Arnavutluk nüfusunun %92'si Arnavut asıllıdır. Osmanlı ordusunun 1389'daki Kosova Meydan Savaşı'nda kazandığı zafer, Osmanlılar'ın devlettten imparatorluğa geçişi ile Türkler'in Balkanlar'da ve Avrupa'da kalıcı olarak yerleşmesine imkân sağlamıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde, 1463 yılında ise Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyeti tam olarak yerleşmiştir.

Maddi bir karşılık beklemeden başkalarına yardım etme gibi ulvi bir düşüncenin ürünü olan vakıf müessesesi, yüzyıllardan beri İslâm ülkelerinde büyük önem verilen, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin etkileri olan bir kurumdur. Vakıf müessesesi hiçbir medeniyette, İslâm medeniyetinde olduğu kadar köklü ve hedefine uygun bir fonksiyona ulaşmamıştır.

Özellikle XVI-XIX. yüzyıllarda vakıf müesseseleri İslâm dünyasında büyük bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmeye vesile olan ise İslâm'dır. Çünkü İslâm'ın temel kaynaklarının ortaya koyduğu prensipler, inananları, başta insanlar olmak üzere, çevrelerine karşı duyarlı olmaya davet eder. Hatta İslâmiyet, başkalarının dünyalarını güzelleştirme adına yapılacak her faaliyeti "sadaka-i cariye" ismiyle ölümsüzleştirir. *"Sevdiğiniz mallarınızdan Allah yolunda harcamadıkça fazilet mertebesine ulaşmazsınız. Bununla beraber her ne infak ederseniz, Allah onu mutlaka bilir."* (Âl-i İmran, 3/92) mealindeki ayet bunu en güzel şekilde ifade eder.

---

* Bildiriyi hazırlayan Maliq Hasa, sempozyum günü acil bir durum sebebiyle ülkesinde bulunmak zorunda kaldığından, bildiri aynı ülkeden U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans öğrencisi Baki Kurti tarafından okunmuştur.

** *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.*

OSMANLI VAKIFLARININ ARNAVUTLUK'TAKİ ROLÜ

Osmanlılar, Balkanlar'da sadece askerî zaferler üzerine kurulu bir politika geliştirmemiştir, uzun vadeli ve kalıcı stratejiler göstermiştir. Fetihlerden sonra, insanların ihtiyaçlarını karşılayacak ve huzur içinde yaşayabilecekleri her türlü mekân inşa edilmiştir. Böylece yerli halk, kültürel ve insanî boyutlarıyla Osmanlı sistemi ile bütünleşmeye hazır hale getirilmiştir. Osmanlı'da şehirlerin kuruluşu ve gelişmesi, umumiyetle vakıf bir külliyenin merkezi etrafında şekillenir. Benzer şekilde mahalleler de vakıf bir cami ve onun yanında da hamam, çeşme gibi yapılar kurulurdu. Rumeli'de şehirlerin birçoğu, vakıf yapılar ve eserlerle bir kimlik kazanarak İslâm şehri ünvanını almışlardır.[1]

XV. yy. Arnavutluk bölgesi için ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte bölgede başlayan imar ve iskân faaliyetleriyle, mevcut şehirler Osmanlı şehir yapısına uygun bir biçim kazanmış, bazı küçük yerleşim alanları da geliştirilerek büyük yerleşim merkezleri haline gelmiştir. Şöyle ki, bir cami ve onun etrafında bulunan sosyal, kültürel ve ticari yapıların oluşturduğu külliyelerin çevreleri mahalleler kurulmak suretiyle şehirlere dönüştü.

Toplumun dinî, sosyal, eğitim ve ticaret gibi bütün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde inşa edilen bu külliyeler, varlıklı hayırseverlerin kurdukları vakıflarla hayatiyetlerini günümüze kadar sürdürebilmişlerdir. Osmanlı şehir dokusu anlayışında, şehir merkezlerinde sivil mimari ile cami-mescit, namazgâh, tekke, zaviye ve türbe gibi dinî; imaret, hamam, hastane, köprü, çeşme ve saat kulesi gibi sosyal; mektep, medrese ve kütüphane gibi eğitim; kale, hisar, palanga, kule-ocak ve kışla gibi askerî amaçlı yapılar inşa edilmiştir. Bu yapıların imarı sonucunda bölgeye yeni bir hayat tarzı ve kültür anlayışı yerleşmiştir. Günümüzde

[1] Çizakça, Murat, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, TÜSEV Yay., İstanbul 2006, s. 25-27

Arnavutluk sınırları içerisinde Osmanlı şehir dokusu kısmen de olsa korunmuştur.[2]

Elbette ki Osmanlı hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte askerlerin ihtiyaç duydukları yerlerde mescitler inşa edilmiş, fakat kullanılan malzemenin dayanıklı olmaması sebebiyle bu yapılara günümüzde rastlamamız veya izlerine ulaşmamız mümkün olmamıştır. Bununla birlikte Arnavutluk'ta inşa edildiği bilinen ilk cami Elbasan şehrinin girişinde bulunan kalenin içindeki II. Mehmet Sultan Camii'dir. Çatısı ahşaptan üstü kiremit ile örtünen sade bir cami idi. Bu ismi taşıyan camiler İşkodra, Akçahisar ve Vlora'nın Kanina ilçesinde de sonradan inşa edilmiştir. Buna benzer ahşap çatısı olan camiiler XV. yüzyılın sonuna kadar, genelde askeri birliklerin hizmetini görmekteydi. Zira bu yüzyılda İslâmiyeti kabul eden yerlilerin sayısı oldukça azdı.[3]

XIV. yüzyılın ortalarından itibaren ise şehirlerin İslâmlaşması, nüfusun artmasına paralel olarak hızlı bir artış gösterdi. Tivar, İşkodra, Prizren, Elbasan, Berat, Vlora, Gjirokastra gibi önemli şehirlerin yanı sıra Tirana, Kruja, Kavaja, Dibra, Gjakova, Korça ve Voskopoja da gelişti. Ekonomik gelişme ile birlikte her mahallede cami ile birlikte külliye oluşturan başka yapılar da bulunurdu; bunlardan bazıları hamam, çeşme, tekke, türbe, bedesten ve saat kulesidir. Kırsal nüfusun da Müslümanlaşmasıyla birlikte Müslüman kesim daha da artmış, haliyle köylerde de cami ve mescitlerin sayısı artış göstermiştir.[4]

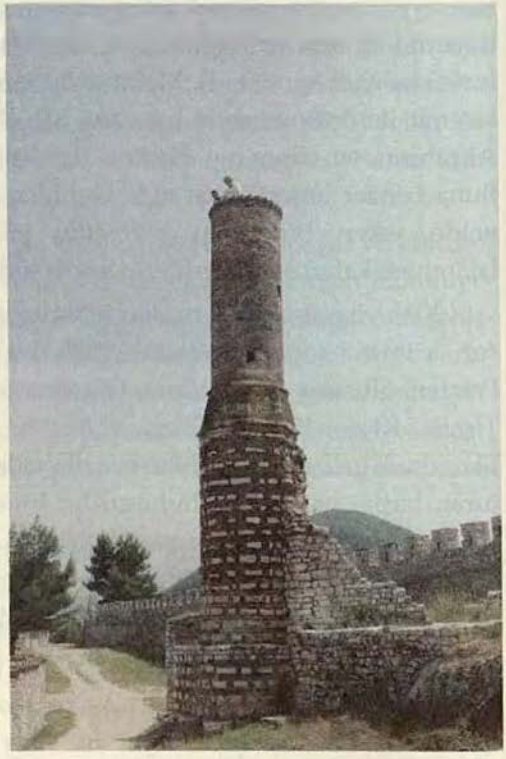
---

[2] İbrahimgil, Mehmet Z. - Konuk, Neval, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*, TTK Yay., Ankara 2006. Sunuş.

[3] Meksi, Aleksander, *Arkitektura e xhamive te Shqiperise*, Uegen, Tirane 2009.

[4] Bkz. Shkodra, Ziya, *Qyteti Shqiptar Gjate Rilindjes Kombetare (Ulusal Rönesans'ta Arnavut Şehri)*, Tiran 1984.

1912 yılına kadar Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Arnavutluk, bağımsızlığını ilan etmiş ve Osmanlı'dan ayrılmıştır. Dönemin kayıtlarına göre 1912 yılında bu bölgede 1.005 Osmanlı mimari eser mevcuttu. Ancak bu eserlerden günümüze ulaşan sadece 110'dur. Zira özellikle 1967-1990 yıllar arasında Komünizm devleti tarafından yürütülen ateist politikalardan dolayı yüzlerce yapı ya tahribe uğramış ya da ambar gibi başka bir amaçla kullanılmıştır. Bu dönemde dinî inançlar tamamıyla yasaklanmış, dine dair ne varsa yok edilmek veya minimize edilmek istenmiştir. Bu yüzden de dinî okullar kapanmış, camilerin önemli bir kısmı yok edilmiş, din adamları ya idam ya da sürgün edilmiş, dinî kitapları da yakılmak suretiyle yok edilmiştir.

Kayda geçirilen 1.005 yapının kullanım amacı ve yapı türlerine göre dağılımı şu şekildedir:

- 664 dinî yapı; bunların arasında 482 camii ya da mescit, 144 tekke ve 38 türbe
- 139 eğitim amaçlı yapı; bunların arasında 28 medrese ve 11 okul
- Ticari amaçlı yapılar; bunların arasında 123 han
- Askeri amaçlı yapılar; bunların arasında 9 kale ve 4 kule-ocak
- Sosyal amaçlı yapılar; bunların arasında 9 imaret (vende bamiresie), 18 hamam, 3 saat kulesi, 13 çeşme ve 15 han.

Bu yapıların çoğu Berat, İşkodra, Akça Hisar (Kruja), Korça, Ergiri Kasri (Gjirokaster), Elbasan, Tiran ve Tepelen'de bulunmakta idi.

Arnavutluk başkenti olan Tirana'ya bakacak olursak ilk dikkatimizi çeken XVII-XVIII yy'da inşa edilen, taştan yapılan, iki kemerden oluşan ve kaldırım döşeli Tabaklar Köprüsü'dür. Bundan başka 300 yıllık Osmanlı konağı da ön plana çıkmaktadır ki bugün Coğrafi Araştırmalar Enstitüsü'nü bünyesinde barındırıyor. Arnavutluk'taki Osmanlı mimari

eserler klasik Osmanlı döneminin mimari özelliklerini taşımaktadırlar. Cami duvarlarındaki süslemeler daha çok Batı'daki duvar resimlemelerine benziyorlar. Bu beyanda Tiran'daki Ethem Beu Camii ve Berat'taki Bekârlar Camii duvar süslemeleri açısından yerli sanatçılarla yapılmış çok zengin ve özel yapılardır.

II. Bayezid Sultan tarafından kurulan Kruja şehrine bakacak olursak şehir pazarı sakin görünüşüyle dikkat çeker. Halı, kilim, ahşap ve bakır

işlerinin sergilendiği pazarın yanı sıra Türk hamamı ve Fatih Camii'nin kalıntılarındaki minare bu şehrin önemli yapılarındandır.

Bunlardan başka Bektaşiler'in önde gelenlerinden Mustafa Baba'nın adına inşa edilen türbe, tekke, Dolma Türbesi ve Murat Bey Camii, Kruja'da Osmanlı tarihini hatırlatan diğer eserlerden bazılarıdır. İşkodra'da ise Osmanlı döneminde 1.500 dükkân, bir kapalı bedesten, bir değerli eşyalar dükkânı, 40 cami, iki medrese, iki okul ve bir kütüphane bulunmaktaydı. Günümüze gelen eserler ise Kiraz Camii ve Buşatlı Mehmet Paşa Camii'dir.

Elbasan şehrine bakarsak, XIV. yy. Osmanlı klasik mimarisi örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Çift Hamam, Nazir Bey Camii, Hünkâr Camii, Mezare Camii, Elbasan Kulesi, Büyük Tekke, Saat Kulesi ve Pazar Hamamı bu eserler arasındadır.

Arnavutluk'ta yaklaşık halen faal olan ve Bektaşi doktrinini devam ettiren 100 tekke bulunmaktadır. Bunlardan en meşhur olanları Horasanlı Ali Baba tarafından Elbasan'da yaptırılan Cemal Baba Türbesi ile Sarı Saltuk Türbesi ve Dolma Baba Tekkesi'dir.

Berat ya da Osman Belgradı dediğimiz şehre bakacak olursak, mimari olarak bu şehir daha çok açık bir müze görünümdedir. Kurşun Camii, II. Bayezid Camii, Rufai Tekkesi, Sultan Camii, İbrahim Paşa Camii, Bekârlar Camii, Berat Kalesi, Osum Köprüsü, Hacı Sinan Medresesi ve Safranbolu evlerine benzeyen konaklar (aralarında Ali Paşa konağı meşhurdur) şehirdeki Osmanlı mimari yapılarıdır.

Gjirokastra şehrinde ise Osmanlı Pazarı göze çarpmaktadır.

Diğer yerleşim birimlerinden öne çıkan yapılar ise Korça'daki Mirahoi Camii ve Tekkesi, Turan Baba Tekkesi, Qesare Tekkesi, Permet'teki Nasip Sultan Tekkesi, Gjirokastra'daki Selim Baba ve Melami Baba Bektaşi tekkeleri, Vlora'daki (Avlonya) Muradiye Camii ve Kus Baba Tekkesi, Kavaja'daki Kubbeli Camii ve Saat Kulesi ve son olarak da Tepelen şehrindeki Bektaşi tekkesi.[5]

[5] http://www.trt.net.tr/international

Çalışmalarında konuyu ele alan yazarlar:

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arnavutluk bölgesine girmesinden bu yana farklı dönemlerin yazar ve araştırmacıları değişik açılardan konuları ele alarak tarihe ışık tutmaya çalışmışlardır. Bu yazarların başında elbette "Seyahatname" adlı 10 ciltlik eseriyle tanınan ve bu eseri sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Marko Polo'su olarak da bilinen Evliya Çelebi gelmektedir. 1660-1670 yılları arasında Arnavutluk'ta bulunan Çelebi, eserinin 8. cildinde şu şehirlerden söz etmektedir: Ergiri kasri-Gjirokaster, Avlonya-Vlore, Elbastan-Elbasan, Preveze, Tirane, Üsküp-Shkup, Draç-Durres, Lesh-Lezhe, Manastir, Mitrovice ve Prishtine.[6]

Bundan başka Türk yazarlardan Ekrem Hakkı Ayverdi "Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri" adlı çalışmasının içerisinde Arnavutluk bölgesi için de değerli bilgiler derlemiştir. Arnavutluk bölümünde tam olarak 1.015 yapıdan bahsetmektedir. Şöyle ki; Akça Hisar kazasında 198 yapı; Akça Hisar ve Tiran köylerinde 7 yapı; Vlora kazası 28 yapı; Vlora köyleri 17 yapı; Berat kazası 69 yapı; Berat köyleri 4 yapı; Durres kazası 28 yapı; Durres köyleri 175 yapı; Gjirokastra 28 yapı; Gjirokastra köyleri 37 yapı; Korça kazası 8 yapı; Elbasan kazası 46 yapı; leritekke ve zaviyeler 19 yapı; Elbasan köyleri 56 yapı; İşkodra kazası 178 yapı; İşkodra köyleri 22 yapı; Mat köyleri 17 yapı; Opar kazası 3 yapı; Tepelen kazası 24 yapı; Pogradec kazasında 9 yapıdan söz ediyor. Kitabın sonunda önemli mimari eserlerin fotoğrafları da bulunmaktadır.[7]

Ayrıca "1385-1912 yılları arasında Arnavutluk'ta Osmanlı Mimari Eserleri" ismiyle Hollandalı sanat tarihçisi ve aynı zamanda UNESCO'nun Balkan danışmanı Türkolog Machiel Kiel'in eseri de şüphesiz bu konuda temel kaynak niteliğindedir. 50 yıl boyunca Balkanlar'ı gezen, gören ve yazan Kiel, genel olarak Balkanlar'da, özel olarak da Arnavutluk'ta üzüntüyle eserlerin tahribatını dile getiriyor. Ona göre Arnavut-

---

[6] 10 ciltten oluşan bu eserin 8. cildi Robert Elsie tarafından "Arnavutluk'ta ve Yakın Bölgelerde (Karadağ ve Ohri) Evliya Çelebi" ismiyle hazırlanmıştır.

[7] Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Vepra te Arkitektures Osmane ne Shqiperi (Arnavutluk'ta Osmanlı mimari eserleri)*, (çev. Mehdi Gurra), AB- Horizont, Tirane 2001.

luk'ta bir eserin tahribe uğraması bir eserin restorasyonunun yapılmasından çok daha zordur. Ona göre Osmanlı eserlerinin en çok yok edildiği ülkeler Arnavutluk, Macaristan ve Sırbistan'dır.[8]

Bundan başka yabancı yazarlardan John Robert Barnes "An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire" (Netherland 1986) isimli eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf müessesesini alt yapısı ile inceleyerek ortaya koymuş ve Balkanlar dâhil tüm Osmanlı topraklarındaki yararlarını ön plana çıkarmıştır.

Arnavutluk'un 1912'de bağımsızlığı kazanması ardından Osmanlı-Arnavutluk ilişkilerinde bir kopma yaşanmış, Balkan Savaşı'nın da gerçekleşmesinden sonra Arnavutluk tamamen dışa kapalı bir toplum haline getirilmiş ve bu toplumu kökleriyle bağlayan bağların önemli bir kısmı tamamen yok edilmiştir. Elbette dönemin ideolojisine göre yazılan ve okullarda okutulan kitaplarda gerçekle bağdaşmayan bir Osmanlı imajı çizilmiştir. 1990 yılından bu yana ise demokrasiyle birlikte gelen dışa açılma, Avrupa ve dünya ile kültür alışverişi gibi etkenler bu konunun bilimsel olarak ele alınması, halen mevcut olanlar ile kalıntıları olan Osmanlı eserlerinin envanterinin ortaya çıkarılmasını geciktiren sebeplerden bazılarıdır. Ancak günümüz araştırmacıları ve yazarları Osmanlı dönemi ile ilgili birçok çalışma yapmaktadırlar ve özellikle de Arnavut toplumunun kültürü ve şehirleşme süreci gibi konularla karşı karşıya geldiklerinde bu envanter çalışmasına ihtiyaç duymaktadırlar. Dileriz en kısa zamanda Türk-Arnavut araştırmacıların işbirliği sonucunda böyle bir eser bizlere kazandırılacaktır. Bu noktada Bursa'dan Balkanlar'a Os-

[8] Son yıllarda, özellikle de 1990 yıllarından sonra demokrasinin getirisi olarak fikir özgürlüğüyle birlikte Arnavutluk, Kosova veya Makedonya'dan araştırmacılar belli bir Osmanlı vakıf eserini konu edinerek çalışmalar yapmışlardır. Örneğin: Hakkı Acun-Mehmet Z. İbrahimgil, *Kosova-Prizren Fatih Sultan Mehmet Namazgâhı (Kırık Camii) Kazı ve Restorasyon Çalışmaları ile Şehit Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı*, TTK Yayınları, Ankara 2002; Ayrıca Kosovalı yazar Raif Vırmiça bu noktada çok önemli çalışmalara imza atmıştır. Eserlerinden bazılarının başlıkları şöyledir: *Kosova Tekkeleri-Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları*, Sufi Kitap Yayınları, 2010; *Kosova'da Fatih Devri Eserleri-Kosova Efsaneleri*, Kosova Türk Araştırmacılar Derneği Yayınları, 2009; *Kosova Hamamları*, Kültür ve Türizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008; *Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi*, T.C. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2012; *Suzi ve Vakıf Eserleri*, Kültür ve Türizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002

manlı Vakıf Medeniyeti Sempozyumu'nun düzenlenmesini bir fırsat olarak karşılamaktayız ve bu sempozyumun da ihtiyaç duyduğumuz konuların tamamlanmasında çok önemli bir etkisi olacağına inanmaktayız.

EK 1

Günümüzde mevcut olan Osmanlı yapıların adı, bulunduğu yeri ve duyurulduğu tarih:

1. Kral Camii - Berat 1948
2. Kırmızı Camii'nin Kalıntıları, Kale Mahallesi - Berat 1948
3. Beyaz Camii'nin Kalıntıları, Kale Mahallesi - Berat 1961
4. Bekârlar Camii - Berat 1961
5. Kurşun Camii - Berat 1961
6. Hüseyin Paşa Camii - Berat
7. Telelkalar Camii - Berat
8. Allajbegi Camii, Burim - Diber 1970
9. Fatih Camii - Durres 1973
10. Namazgâh - Elbasan 1980
11. Kale Camii - Lezhe
12. Pazar Camii - Kruje
13. Sahat Kulesi - Peqin
14. Xhemahalle Kompleksi - Delvine
15. Kral Camii, Kale Mahallesi - Elbasan 1948
16. Nazaresha Camii - Elbasan 1948
17. İlyaz Mirahori Camii - Korce 1948
18. Gjin Aleksit Camii, Rusany - Sarande 1963
19. Ethem Beu Camii - Tirane 1948
20. Muradies Camii - Vlore 1948
21. Tekke Camii - Gjirokaster 1973
22. Kurşun Camii- Shkoder 1948
23. Halvetiye Tekkesi, Herbel - Diber 1970

24. Dolma Tekkesi, Kale Mahallesi - Kruje 1973
25. Frasheri Tekkesi - Permet 1973
26. Halvetiye Tekkesi - Berat
27. Rufaiye Tekkesi - Berat
28. Zalli (Irmak) Tekkesi - Gjirokaster
29. Martaneshi Tekkesi - Mat
30. Kapllan Paşa Türbesi - Tirane 1948
31. Gelin Türbesi, Mullet - Tirane 1977
32. Şeyh Durri Türbesi - Tirane 1963

Arnavutluk'ta Osmanlı mimari eserlerin envanterinin çıkarılması ve detaylı bir şekilde eserler hakkında bilgilerin sunulması henüz gerçekleştirilmeyen bir ihtiyaç ve eksikliktir.

KAYNAKÇA

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Vepra te Arkitektures Osmane ne Shqiperi (Arnavutluk'ta Osmanlı mimari eserleri)*, Trc. Mehdi Gurra, AB- Horizont, Tirane 2001

Barnes, John Robert, *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Hollanda 1986

Çizakça, Murat, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve ekonomik boyutları*, TÜSEV Yay., İstanbul 2006

İbrahimgil, Z. Mehmet; Konuk, Neval, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri, I-II*, TTK Yay., Ankara 2006

Kiel, Machiel, *Ottoman Architecture in Albania (1385-1912)*, Research Centre for İslâmic History, Art and Culture (İRCİCA) Yayınları, İstanbul 1990

Meksi, Aleksander, *Arkitektura e Xhamive te Shqiperise*, Uegen, Tirane 2009

Shkodra, Ziya, *Qyteti Shqiptar Gjate Rilindjes (Ulusal Doğuş'ta Arnavut Şehri)*, Tiran 1984

